

Marek Parchem (tł. i oprac.), *Targum Neofiti 1. Księga Powtórzonego Prawa. Tekst aramejski – przekład – aparat krytyczny – przypisy* (Biblia Aramejska 5; Lublin: Gaudium 2021). Ss. 458. 75 PLN. ISBN 978-83-7548-370-3 (oprawa twarda)

Dorota Chwiła

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

dorota.chwila@kul.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-2808-9396>

Prezentowana książka *Targum Neofiti 1. Księga Powtórzonego Prawa. Tekst aramejski – przekład – aparat krytyczny – przypisy* ukazała się pod koniec 2021 r. Jej autorem jest ks. prof. dr hab. Marek Parchem, kierownik Katedry Filologii, Historii Biblijnej i Literatury Międzytestamentalnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie, absolwent Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie, a także Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie. W swoich badaniach zajmuje się literaturą z okresu Drugiej Świątyni i jest autorem wielu artykułów oraz monografii z tej dziedziny. Można wymienić tu chociażby: *Interpretacja Biblii w Qumran i inne studia* (Biblica et Judaica 8; Pelplin: Bernardinum 2020); *Obraz Boga w pismach apokaliptycznych okresu Drugiej Świątyni* (Biblica et Judaica 1; Bydgoszcz: KRD 2013); *Księga Daniela. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament 26; Częstochowa: Edycja św. Pawła 2008). Parchem jest również znawcą języka aramejskiego, o czym świadczy opublikowana przez niego pozycja: *Biblijny język aramejski. Gramatyka, kompletne preparacje, słownik* (Biblica et Judaica 5; Pelplin: Bernardinum 2016).

Omawiana publikacja ukazała się w serii Biblia Aramejska i jest częścią projektu wydania krytycznego tekstów targumicznych i ich tłumaczenia z języków oryginalnych na język polski. Dyrektorem i redaktorem naukowym projektu jest ks. prof. dr hab. Mirosław S. Wróbel (KUL). Celem tego przedsięwzięcia jest oddanie do rąk polskiego czytelnika aramejskich przekładów Biblii Hebrajskiej, zwanych targumami. Na to monumentalne, a zarazem nowatorskie dzieło będzie składało się aż kilkanaście tomów. Pierwsza część obejmuje 15 tomów do Pięcioksięgu (*Targum Neofiti 1, Targum Pseudo-Jonatana, Targum Onkelosa*), kolejne będą dotyczyły targumów do Proroków i Hagiografów. Do tej pory ukazały się 4 tomy *Targumu Neofiti 1 (Księga Rodzaju, Księga Wyjścia, Księga Kapłańska, Księga Powtórzonego Prawa)*, a także tom zerowy: *Wprowadzenie do Biblii Aramejskiej*. Równolegle do edycji krytycznej publikowane są wydania popularne, przeznaczone dla szerszego grona odbiorców, które zawierają jedynie tekst z polskim tłumaczeniem. Warto wspomnieć, że dzieło

serii Biblia Aramejska zostało wyróżnione przez Stowarzyszenie Wydawców Katolickich nagrodą Feniksa zarówno dla autorów przekładu, jak i dla Wydawnictwa „Gaudium”.

Niniejszą książkę otwiera „Słowo ks. prof. Mirosława S. Wróbla” (s. VII–X). Podkreśla on, że dzieło to jest „najstarszym przekładem i komentarzem tekstów świętych dla judaizmu i chrześcijaństwa” (s. VII). Ponadto „stanowi istotne źródło dla badań biblijnych, językoznawczych, paleograficznych, socjologicznych i teologicznych” (s. VII). W dalszej części znajdujemy wprowadzenie autora (s. XI–XXII), w którym przedstawia on ogólną charakterystykę Księgi Powtórzonego Prawa w Biblii Hebrajskiej, techniki translatorskie w TgN Pwt, a następnie uwagi do polskiego przekładu TgN Pwt. Po wstępnych zagadnieniach dotyczących TgN Pwt autor umieścił szczegółowy wykaz skrótów (s. XXIII–XXV), który jest pomocny w korzystaniu z aparatu krytycznego.

Na następnych stronach znajduje się podstawowa część książki, a mianowicie sam tekst targumu. Niewątpliwą zaletą publikacji jest synoptyczny układ tekstu aramejskiego i polskiego. Czytelnik znający język aramejski może z łatwością samodzielnie dotrzeć do oryginalnego tekstu. Ponadto w aparacie krytycznym Parchem uwzględnia różne warianty tekstowe: „marginalne i interlinearne (*Targum Neofiti Marginalia* i *Targum Neofiti Interlinea*), manuskrypty (Vatican, Leipzig, Nürnberg, Paris, Sassoon) oraz teksty z genizy kairskiej (Geniza Targum AA, Br, D, DD, F2)” (s. XXII). Precyzja autora przejawia się także w zasygnalizowaniu miejsc, w których widoczne są poprawki bądź uzupełnienia znajdujące się w tekście oryginalnym, a także w podaniu uwag kopisty. Pomocne są również przypisy odnoszące się do polskiego tekstu targumu. Autor wyjaśnia tam trudniejsze wyrażenia, często odwołując się do innych tekstów biblijnych, rabinicznych bądź pism Józefa Flawiusza. Wielokrotnie przytacza brzmienie tekstu z Biblii Hebrajskiej, by wyraźniej ukazać pojawiające się różnice.

W końcowej części książki zamieszczona jest bibliografia oraz indeksy: autorów, odniesień biblijnych i pozabiblijnych. Dzięki bogatej i aktualnej bibliografii zainteresowany czytelnik będzie mógł dotrzeć do źródeł i opracowań dotyczących Targumu Neofiti 1 i innych targumów.

Tłumaczenie i krytyczne opracowanie omawianego targumu z całą pewnością stanowi cenny wkład w rozwój polskiej biblistyki. Dzięki studiom targumicznym można odkrywać, w jaki sposób były rozumiane i interpretowane święte księgi w czasach, w których żył i działał Jezus. Targumy, które były obecne w liturgii synagogałnej, niewątpliwie ukształtowały mentalność Jezusa i pierwszych chrześcijan. Targum Neofiti 1 do Księgi Powtórzonego Prawa jest przykładem, w jaki sposób interpretowano tę księgę. Zawiera on wiele starożytnych tradycji, które łączą teologię Starego Testamentu z Nowym.

W lekturze omawianej publikacji warto zwrócić uwagę na tekst zawarty w TgN Pwt 6,5. Jest to modlitwa *Szema Izrael*, będąca wyznaniem wiary w jedyne Boga. Do dnia dzisiejszego jest ona jedną z najważniejszych modlitw wyznawców judaizmu, wypowiadaną rano i wieczorem. Targum Neofiti 1 rozbudowuje ten werset i przytacza w tym miejscu rozmowę umierającego Jakuba ze swoimi synami. Interesujące wydaje się, że słowa *Szema Izrael* zostają włożone w usta dwunastu synów Jakuba zgromadzonych wokół umierającego

ojca, natomiast sam termin „Izrael” jest odniesiony do Jakuba, który to imię otrzymał od Boga (Rdz 32,29). Zatem dwanaście pokoleń Jakuba tak mówi do swojego ojca: „Posłuchaj nas, Izraelu, nasz ojciec! Pan, Bóg nasz, Pan jest jeden, niech będzie błogosławione imię Jego na wieki wieków!” (s. 85). Ponadto targum dodaje, że wypowiadają one te słowa w „doskonałości serca”. Wyrażenie „doskonałe serce” (לבה שלמה) pojawia się trzykrotnie w TgN Pwt (5,29; 6,4; 13,5) i oznacza serce bojące się Boga i przestrzegające wszystkich przykazań Prawa (TgN Pwt 5,29). Jest przeciwieństwem „serca podzielonego” (לבה פליג), które oddaje cześć obcym bóstwom (TgN Rdz 49,2). Stąd też synowie Izraela wyznają wiarę w jedynego Boga z sercem oddanym Bogu, dalekim od bałwochwalstwa. W kolejnym wersecie tekst aramejski parafrazuje przykazanie miłości Boga, mówiąc o miłowaniu pouczeń Prawa Pana „z całego swego serca i z całej swojej duszy oraz całym swoim bogactwem” (s. 87). Targum wielokrotnie używa wyrażenia „miłować pouczenia Prawa Pana” (np. TgN Pwt 6,5; 10,12) na hebrajskie określenie „miłowania Boga”. Parchem wyjaśnia we wprowadzeniu, że jest to jedna z technik translatorskich zastosowanych w TgN Pwt. Polega ona na tym, że „jeśli w BH jakaś czynność odnosi się bezpośrednio do Boga, to w TgN jest ona odnoszona do *pouczenia Prawa Pana*” (s. XVIII). Celem tego zabiegu było uniknięcie antropomorfizacji Boga, tak by podkreślić Jego transcendencję. Na uwagę zasługuje również targumiczne wyrażenie „całym swoim bogactwem”, które oddaje hebrajską frazę: „całą swoją mocą”. Autor zaznacza w przypisie, że „podobna interpretacja pojawia się we wszystkich źródłach palestyńskich” (s. 87) i odsyła czytelnika do właściwych tekstów rabinicznych.

W Targumie Neofiti 1 do Księgi Powtórzonego Prawa można zauważyć koncepcję „świata, który przyjdzie” (עלמא דאתי). Jest ona rozwinięciem idei życia wiecznego, która stopniowo kształtowała się w Biblii Hebrajskiej, a jest żywo obecna w Nowym Testamencie. Przykładowo w Biblii Hebrajskiej w Pwt 22,7 pojawia się życzenie „aby ci się dobrze powodziło i abyś długo żył”. Nie ma tu mowy jeszcze o nagrodzie w życiu wiecznym, a jedynie o odpłacie, która dokona się za życia doczesnego. Targum natomiast zmienia przytoczony werset i wyraża wiarę w życie w przyszłym świecie: „aby dobrze wam się powodziło w tym świecie, i przedłużycie dni w świecie, który przyjdzie” (s. 249). Ponadto w TgN Pwt 32,39 pojawia się aluzja do zmartwychwstania: „Ja jestem tym, który sprawia, że żyjący umierają w tym świecie, i który przywraca do życia umarłych w świecie, który przyjdzie” (s. 393). Co więcej, w Targumie Neofiti 1 na określenie piekła używa się terminu „gehenna” (TgN Pwt 32,35). Słowo to ani razu nie pojawia się w Starym Testamencie, ale wielokrotnie występuje w Nowym Testamencie (Mt 5,22.29.30; Mt 10,28; Mt 18,9; Mt 23,15.33; Mk 9,43.45.47; Łk 12,5; Jk 3,6).

Podobne nawiązanie do teologii Nowego Testamentu można zauważyć w TgN Pwt 33,24. Mojżesz błogosławi plemię Aszera słowami: „Błogosławiony spośród synów. W [roku szabatowym] będzie dokonywać pojednania między swoimi braćmi a ich Ojcem, który jest w niebiosach, a [jego] ziemia będzie wytwarzać oliwę jako wodę, i będzie myć swoje stopy w oliwie” (s. 417). To określenie Boga jako Ojca, który jest w niebie (אבוהון דבשמיא), nie pojawia się ani razu w Biblii Hebrajskiej, natomiast jest wielokrotnie stosowane w Nowym Testamencie (np. Mt 6,9; Mt 7,21; Mt 12,50).

Czytając opracowanie Parchema, warto zwrócić uwagę na bardzo częste określenie Boga jako *Memra Adonai* (מִמְרָה אֲדֹנָי), czyli Słowa Pana. Jest to typowy zabieg stosowany w celu uniknięcia antropomorfizacji Boga. Można jednak zauważyć również powiązanie z teologią Ewangelii Janowej. Prolog, mówiący o „Słowie, które było Bogiem” (J 1,1), a także słowa Jezusa: „Ja i Ojciec jedno jesteśmy” (J 10,30), są lepiej zrozumiałe w kontekście *Memra Adonai*, które jest Bogiem, a zarazem jakby odrębnym Bytem. Dzięki temu judeochrześcijanie mogli pogodzić wiarę w Jezusa z żydowskim monoteizmem.

Można byłoby wymienić jeszcze wiele inspirujących przykładów pochodzących z omawianego targumu, ale niech będzie to zachętą do dalszego zgłębiania bogactwa tekstów targumicznych. Pozostaje żywić nadzieję, że godny podziwu profesjonalizm Marka Parchema, a zarazem ogromny wysiłek, który został włożony w przetłumaczenie i opracowanie publikacji, będzie doceniony przez szerokie grono odbiorców. Z całą pewnością dzieło przysłuży się do dalszego rozwoju studiów targumicznych w Polsce, a także budowaniu dialogu pomiędzy chrześcijaństwem a judaizmem.